

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Stéphane Courtois, *Comunism și totalitarism*, Iași, Polirom, 2011, 280 p.

Ce vor istoricii de la trecut? Unii, precum Ralph Pendrel, tânărul istoric portretizat de Henry James în neterminatul său roman *The Sense of the Past*, visează la imposibil: „Căuta evenimente inimaginabile, mici reverberații ale adevărului pentru care lentilele obișnuite ale istoriei nu erau destul de fine, oricât de prezentă ar fi fost atingerea muzei. Căuta certitudini acolo unde documentele erau insuficiente sau lipseau cu desăvârșire”.

Această permanentă contradicție cu Clio era menită a nu-l satisface defel pe protagonistul lui Henry James. El trebuia să descifreze trecutul și să resusciteze „pulsul istoric pierdut” al unei lumi uitate, prin recuperarea căreia – credea el – va renaște ceea ce numim *homo historicus*. Pentru el, hiatus-ul dintre *azi* și *ieri* dispare atunci când călătorește înapoi în timp, relația mai degrabă prudentă cu trecutul devenindu-i familiară, iar „întunecatul trecut” al celor morți i se descrie, dintr-o dată, în termenii unei contemporaneități vii.

Nimic altceva din „chestiunea comunistă”, conchidea Martin Malia, nu a uimit mai mult decât însăși ieșirea sa din istorie. Cu această ocazie fără precedent, una dintre cele două superputeri ale lumii se ștersese pe sine de pe fața pământului, își renegase numele, simbolurile sacre precum și propriile instituții de bază. Mai mult decât atât, fostul partid comunist al U.R.S.S., cu un bazin de 19 milioane de membri, fusese, fără cea mai mică urmă de rezistență, dizolvat printr-un simplu decret.

Prin urmare, în cea de-a doua jumătate a anului 1991, puterea care bântuise Europa se prăbușea precum un turn de cuburi, iar imensa și (într-un fel) confortabila iluzie hrănită de gorbaciioviana *perestroikă* lua sfârșit nu printr-o înnoire a sistemului, ci prin desființarea sa. Acest lucru ne-a oferit, în sfârșit, explicația a două chestiuni esențiale în cercetarea istoriei comunismului și nu numai: comunismul nu poate fi reformat și nici nu i se poate confecționa o față umană; el nu poate fi decât dezamorsat și înlocuit.

Printre resturile aruncate de această explozie căutăm încă răspunsul pentru cealaltă mare dilemă, de data aceasta, postcomunistă: spre ce ne va îndrepta această ieșire din comunism? Privind, iar alții chiar trăind, euforia care a învăluit momentul căderii zidului Berlinului (1989), precum și telegrafica reeditare a acestui episod din Rusia anului 1991, răspunsul era clar: *tranziția către democrație și către economia de piață și triumful universal al valorilor occidentale*, lucru adesea definit ca „sfârșit al istoriei”.

Este și necunoscuta lui Stéphane Courtois, specialist larg recunoscut în istoria comunismului care, în bine încheiatul său volum *Comunism și totalitarism*, recurge la o binevenită aglutinare a tuturor racilelor istoriei comunismului, determinat fiind de efectele pe care perioada cuprinsă între 1917 și 1989 le-a avut – și le are încă – asupra memoriei istorice. Sejururile repetate, începând cu anul 1992, în arhivele moscovite, dublate de cercetările și reflecțiile proprii asupra comunismului în general și, pentru volumul de față, a celui sovietic în particular, i-au desenat autorului nișa prin care să descâlcească problema ideii de totalitarism prin pătrunderea conexiunilor comunismului bolșevic ca moment central al istoriei secolului XX. Inciziile aproape chirurgicale pe care le-a efectuat de-a lungul carierei asupra unor episoade dintre cele mai diverse ale istoriei comunismului sunt asamblate într-un tot unitar bine încheiat ce răspunde, totodată, canoanelor academice, dar și unei – cum spune autorul însuși – „vulgarizări în sensul pedagogic al termenului”.

Anuarul Inst. de Cercet. Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, vol. XIV, 2013, p. 279–288

Compoziția volumului restrânge parcursul evolutiv de zece ani al gândirii istorice a lui Stéphane Courtois. Cartea debutează evident, cronologic cu „Lenin, inventatorul totalitarismului” în ale cărui acțiuni teoretice și decizionale se regăsesc toate motivațiile totalitare ale momentului 1917, laolaltă cu efectele sale binecunoscute. Cultul personalității acestuia a creat un precedent și un model pentru flamboaiantul cult al succesorului său, Stalin, sub conducerea căruia, în U.R.S.S. teroarea și ritualul politic s-au manifestat simultan, chestiune care face obiectul celei de-a doua părți a volumului, „Stalin sau victoria totalitarismului”. În cea de-a treia parte a cărții, istoricul francez continuă analiza naturii teroriste a regimului stalinist, lucru pe care îl aprofundează, atacând secvențe „tari” ale acestui cumplit capitol al istoriei comunismului: momentul Marii Terori din 1937–1938, dirijat de „călăul fidel al lui Stalin: comisarul poporului Nikolai Ejov”, apoi chestiunea receptării meritului demers intitulat *Cartea neagră a comunismului*, dublată de problema echivalării nazism/comunism, plus o înfricoșătoare evaluare în chip personal a Gulag-ului. Pe scurt, este vorba despre crimele generale ale comunismului. Ultima parte a volumului este caracterizată de binomul istorie-memorie, susținut de exemplificări la firul ierbii care „deși contribuie la perpetuarea durerii victimelor regimurilor comuniste – în Europa Centrală și de Est, în fosta U.R.S.S., în China, în Cambodgia etc. – și le reactivează acestora memoria tragică, rănește, în schimb, profund, memoria glorioasă a comunismului”. Pentru că „aceasta este încă vie în Europa Occidentală, unde comunismul nu a fost niciodată la putere și unde imaginea lui este asociată cu episoadele de recunoștință în memoria colectivă, ca Frontul Popular, antifascismul sau Rezistența – în special în Franța și Italia”.

În ceea ce privește România, istoria, la braț cu memoria crimelor comuniste, se transformă într-un dezvrăjit *locus iste* la Sighet, acolo unde, în 1993, Ana Blandiana și Romulus Rusan fondau *Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței*, Stéphane Courtois fiind consilier științific al *Fundației Academia Civică*, cea care patronează acest edificiu, și rector al școlii de vară organizată aici. Fiind direct interesați de palierul românesc al istoriei comunismului, vom găsi în volumul *Comunism și totalitarism* scurte, dar decisive considerații asupra unuia dintre cele mai spinoase parcursuri (dacă nu chiar cel mai atroce, exemplul *Fenomenului Pitești* fiind unic în statele aflate în orizontul sovietic) criminale ale totalitarismului comunist.

Alături de opoziția argumentat-critică la adresa isteriei intelectuale europene a „negaționismului” în chestiunea crimelor comunismului, paginile despre „onoarea pierdută” a stângii europene în relația sa cu comunismul sovietic și cu propaganda acestuia își găsesc un stabil și util loc în acest volum, binevenite puncte de plecare pentru viitoarele cercetări istorice, politice, sociologice etc.

Ultimul capitol al acestui volum vorbește despre „manipularea istoriei” ca perpetuare a unei cutume sovietice. Și cum altfel s-ar fi putut monta acest angrenaj decât prin minciună. Tradiția minciunii a înregistrat avataruri multiple la poporul rus, mărturii celebre dând seamă, pe rând, asupra acestui fapt. Amintim aici numai două ultracelebre contribuții în acest sens: *Scrisori din Rusia. 1839* ale Marchizului de Custine și *Călătorie de la Petersburg la Moscova* a lui A. N. Radișev. Cum însă minciuna este cu precădere un mobil al regimurilor totalitare care distorsionează istoria după înfățișarea propriilor lor ideologii, din momentul dobândirii puterii, acestea „își arogă monopolul exprimării publice a gândirii” cu ajutorul incisivelor aparate de cenzură bazate pe teroare. Astfel, în raport cu adevărul istoric, aceste regimuri pot impune lejer versiunea lor istorică, oricât de elucubrântă ar fi ea.

Stéphane Courtois nu uită să amintească și de „onoarea regăsită a istoricilor ruși”, revitalizată, prin intensitatea acțiunilor lor, de militanții *Memorial*-ului, o asociație de respirație națională, organizată și condusă după principii democratice. Vocea acestei asociații este și astăzi unul dintre principalii artizani ai recuperării memoriei istorice și de rezistență în fața politicilor de amnezie și amnistie a crimelor acestui sistem grav eșuat.

„Întoarcerea la Europa” și la o societate „normală” a fost marele obiectiv al popoarelor din Europa centrală și al celor slave din fosta U.R.S.S., iar poate cea mai vie efuziune simbolică a acestei aspirații a fost revenirea Leningradului la vechiul și consacratul nume de Sankt Petersburg, acea „fereastră către Europa”, construită de primul „occidentalizant” rus, Petru cel Mare. Această tranziție, oricât de dureroasă și de anevoioasă ar fi pe alocuri, este inevitabilă, chiar și în cazul unor state